

Literary Research

Year 19, NO. 76

Summer 2022

 DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.19.76.9>
 DOR: [20.1001.1.17352932.1401.19.76.2.8](https://doi.org/20.1001.1.17352932.1401.19.76.2.8)

The reflection of Shadgoli ceremony in the texts of the Abbasid era

Hosein Imanian¹

Received: 3/2/2021

Accepted: 23/6/2021

Abstract

one of these ceremonies, hardly mentioned by historians and scholars, is Shadgoli, which was popular in the Abbasid era in Iran, Iraq and Syria (Sham). Applying the descriptive analytical approach, the article incorporates reports containing Shadgoli. The details of this ceremony according to the available historical-literary data are then explained. The information obtained shows that Shadgoli has been a royal celebration dedicated to the rich and little participation of common people is vividly seen. This ceremony is mentioned in Arabic sources as Shazkoli, Shazkola, Shazkollah, Eide Nathr-Alward and Eid Al-Jolessan. It seems that it has been held in spring, in the time of the abundance of flowers and blossoms. Considering the available Persian texts it can be said that Golestanjashn, Golrizgan, Golafshani and Ordibeheshtgan are other names for this ceremony.

Keywords: *Iranian ceremonies, The Abbasid Era, Ordibehesht, Golafshani, Shadgoli, Arabic Texts.*

¹. Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Kashan University, Iran.
Email: imanian@kashanu.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

One of the Iranian ceremonies in the texts of the 1st centuries AH, which was spread especially among the Caliphs and political elders, is the Royal Ceremony of Shadgoli: denoting the special ceremonies of spring. Having a short talk on the value of flower and the happiness it brings in the culture of the Abbasid era, we introduce those historical reports and poetic examples that incorporate the Shadgoli as a ceremony or celebration or play. Then we will illuminate the word Shadgoli and other synonymous words to talk about holding it in Farvardin and Ordibehesht, ending it referring to the rituals or programs performed on this day.

Research Question(s)

The most important questions that this article answers are as follows: What are the signs to consider Shadgoli among Iranian seasonal ceremonies? Which social groups Shadgoli has been spread among and what have been the details of this ritual?

2. Literature Review

What follows is the result of several historical and poetic reports, mostly in Arabic and sometimes in Persian language denoting Shadgoli. As far as we have examined, there is no mention of this ceremony in Persian and Arabic books dealing with Iranian ceremonies and customs; The only individual short article on this subject is a half-page note of Ahmad Taimoor in the jornal "Al-Majma Al-Alemi Al-Arabi" in Damascus in which Shadgoli is referred to as a Persian word composed of two parts, "Shad" and "Goli", seemingly a kind of game and entertainment in the joy of blossoming or flowering. Simultaneous with our article is a valuable article entitled " Red Rose and Rosy Wine: a Rereading of some Verses of Abu Nuwas's Diwan written by Somayeh Tabatabai in where the author has dealt more with the subject of wine drinking before flowers in the poem of Abu Nowas and has had a brief look at the origin of the word happiness. what is presented in this article,however, is a detailed and comprehensive look at all the literary and historical reports about Shadgoli, its synonymous words in Persian and Arabic as well as the small or ritual details that have been developed in this ceremony.

3. Methodology

Applying the descriptive analytical approach In this article, we first present the reports in which Shadgoli is mentioned and then we describe the details of this ceremony according to the historical and literary data.

4. Results

- The word "Shadgoli" is a Persian word and is used in Arabic in the forms Shazkoli, Shazkola and Shazkolah. This word seems to have been referred to an ancient Iranian ceremony and our post-Islamic reports show that it was held in the spring, accompanied by drinking and dancing.

- Most likely, Shadgoli has been a royal and aristocratic ceremony having been spread among the Caliphs and ministers of the Abbasid era leaving little allowance for common people.

- In Persian texts, there is no mention of Shadgoli, but we can consider the term Golafshani and Golestanjashn as an equivalent for Shadgoli.

- According to one of the poetic examples, it is clear that Shadgoli has been held in the Sham until the 4th century AH, besides in Iran and Iraq.

- An example of a poem by Mutnabbi in the fourth century refers to the ceremony of Shadgoli in Shiraz; Hafez's mention of Golafshani also indicates the same thing.

- One of the synonymous words for Shadgoli in Arabic texts is Jollasan; Although Ibn-Manzoor has considered Jollasan as a kind of flower, since he has also brought it to mean the scattering of flowers, we think that this word and Collashan is the Arabized form of the word Golafshani in Persian and refers to the same Shadgoli.

- Shadgoli was probably one of the seasonal festivals or a part of the Ordibeheshtgan (the third day of Ordibehesht) in the beginning. However, from the available reports, it is not possible to determine the exact day or days of the Shadgoli. But it is clear that this ceremony was held when the flowers bloomed in the spring.

References

1. Akhteh, A. (2006). Celebrations and rituals of happiness in Iran. nd ed1. Tehran: Etalaât. (Text in Persian)
2. Al-abshihi, Sh. (1995). Al-mostatraf. nd ed1. Beirut: Dar Al-azvā. (Text in Arabic)

3. Abū Nuwās, H. (1988). The diwan, (edited by E. Wagner). (Published by Frans Steyn). nd ed1, Stuttgart: Wiesbaden. (Text in Arabic)
4. Al-barqooqi, A. (1986). A Description on Diwan al-Mutanabi. Beirut: Dar Al-ketab Al-arabi. (Text in Arabic)
5. Al-baqdadi, A. (1997). Khezanah Al-adab. (edited by A. Mohammad Haroon). nd ed4. Cairo: Maktabah Al-khanaji. (Text in Arabic)
6. Al-etlidi, M. (No date). Informing people about the events between Baramkeh and the Abbasids. Cairo: Matbaah Mohammad Shāhin. (Text in Arabic)
7. Al-hosri Al-ghayrowāni, I. (2000). Jamo Al-jawāhir fel-Molah va Al-nawādir, (edited by A. Al-bajāvi). Nd ed3, Beirut: Dar Al-jil. (Text in Arabic)
8. Al-jahiz, A. (1884). Salvat Al-harif bemonazarat Al-rbi va Al-kharif. nd ed1, Constantinople: Al-Jawaib Press. (Text in Arabic)
9. Al-khafaji, Sh. (1966). Rayhānah Al-alebbā va Zahrah Al-hayāt Al-donyā, (edited by A. M. Holv). No place: Isa Albābi Al-halabi. (Text in Arabic)
10. [Al-khawārazmi](#), M. (No year). Mafātih Al-oloom. (edited by V. Fluaton). No place: No Publisher. (Text in Arabic)
11. Al-okbari, A. (No year). Diwan Abe-tayyeb Al-motanabbi. (edited by M. Al-sagha). Cairo: Mostfā Al-bābi Al-halabi. (Text in Arabic)
12. Al-raffā, S. (1986). Al-mohib va Al-mohboob va Al-mashmoom va Al-mashroob, (edited by M. Ghalawanji). [Damascus](#): Majma Al-loghat Al-arabiyah. (Text in Arabic)
13. Al-shaboshti, A. (1986). Aldiyarat. (edited by kurkis Awwad). Beirut: Dar Alraid Alarabi. (Text in Arabic)
14. Al-tanookhi, q. (no year). Nishvār Al-mohāzarah. (edited by A. Al-shālaji). No place: No Publisher. (Text in Arabic)
15. Al-tanookhi, q. (1978). Al-faraj Baad Al-sheddah. (edited by A. Al-shālaji). Beirut: Dar Sadir. (Text in Arabic)
16. Birooni, A. (1984). Athār Al-bāqiyah. (translated by A. Dānaseresht). nd ed3. Tehran: Amir Kabir. (Text in Persian)
17. Beyhaqi, A. (2011). History of Beyhaqi. (edited by Kh. Khatib Rahbar). nd ed15. Tehran: Mahtāb. (Text in Persian)
18. Dekhoda, A. (1967). Dictionary, (Under the supervision Mohammad Moin). Tehran: Tehran University. (Text in Persian)
19. Hafiz, Sh. (2000). The diwan, (edited by M. Ghazvini and Gh. Ghani). nd ed7, Tahrān: Yasin. (Text in Persian)
20. Ibn Abi Hosaynah. (1999). The Diwan. (edited by M. Asād Tals). nd ed2. Beirut: Dar Sadir. (Text in Arabic)
21. Ibn Al-eflili, I. (1992). An explanation of the meanings of al-Mutanabi poetry. (edited by M. Aliyan). nd ed1. Beirut: Moassaah Al-resalah. (Text in Arabic)
22. Ibn Hojjah Al-hamavi, T. (2005). Thamarat Al-auragh. (edited by M. Ibrahim). nd ed1. Beirut: Al-maktabah Al-asriyh. (Text in Arabic)

23. Ibn Manzoor, M. (1990). *Lisan Al-arab*. nd ed1. Beirut: Dar Sadir. (Text in Arabic)
24. Maloof, L. (2001). *Al-monjid*. (translated by M. Bandarrigi). Nd ed1, Tehran: Iran. (Text in Persian)
25. Mashkoor, M. (1978). *Comparative Arabic culture with Semitic and Iranian languages*. Nd ed1, Tehran: Bonyad Frarhang Iran. (Text in Persian)
26. Masse, H. (2012). *Iranian beliefs and customs*. Nd ed1, Tehran: Shafii. (Text in Persian)
27. Tabatabai, S. (2019). Article " Red Rose and Red Wine: Rereading some Verses of Abu Nuwas's Diwan" . Tehran University: *Jornal of Arabic literature*. Y11. V2. (Text in Persian)
28. Taimoor, A (1923). Article "An Interpretation of the Vocabulary of the Abbasid Times in Nishvār al-Mohāzarah (Shazkoli)". Damascus: *Journal Al-majma Al-elmi Al-arabi*. V 3. P 5.
29. Taqizadeh, H. (1967). *Twenty articles*. nd ed15. Tehran: Bongah Tarjomeh. (Text in Persian)
30. Taqizadeh, H. (1937). *Chronology in ancient Iran*. Tehran: Matbaah Majlis. (Text in Persian)

فصلنامه

سال ۱۹، شماره ۷۶، تابستان ۱۴۰۱، ص ۹-۲۹

مقاله پژوهشی

DOI: <https://doi.org/10.2634/Lire.19.76.9>

DOR: [20.1001.1.17352932.1401.19.76.2.8](https://doi.org/20.1001.1.17352932.1401.19.76.2.8)

بازتاب آیین شادگلی در متون دوره عباسی

دکتر حسین ایمانیان*

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۴/۲

تاریخ دریافت: ۹۹/۱۱/۱۵

چکیده

یکی از آیین‌هایی که تاریخ‌نگاران و پژوهندگان آیین‌های ایرانی کمابیش هیچ سخنی از آن نگفته‌اند، جشن «شادگلی» است که در ایران، عراق و شام سده‌های نخستین هجری (دوره عباسی) و حتی پس از آن، همه‌گیر و نام‌آشنا بوده است. در جستار پیش رو با روش تحلیلی-توصیفی، نخست گزارشهایی را آورده‌ایم که در آنها نامی از شادگلی برده شده است؛ سپس جزئیات این جشن با توجه به داده‌های تاریخی-ادبی موجود، بیان شده است. از این داده‌ها روشن می‌شود که شادگلی، جشنی شاهانه و بیشتر، ویژه مایه‌داران و سیاستمداران بوده است و توده مردم کمتر به برگزاری آن همت گماشته‌اند. از این جشن در منابع عربی با نامهای شاذکلی، شاذکلی، شاذکلاه، یوم نثرالورد، عیدالجلشان یاد شده و گویا در هنگامه بهار و فروانی گلها و شکوفه‌ها برگزار می‌شده است. با توجه به متون فارسی در دست، می‌توان گفت گلستان‌جشن، گلریزگان، گل‌افشانی و اردیبهشتگان، نامهایی دیگر برای جشنی است که در این جستار از آن سخن گفته شد.

کلیدواژه‌ها: جشن‌های ایرانی، دوره عباسی، اردیبهشت، گل‌افشانی، شادگلی، متون عربی و جشن‌های ایرانی.

مقدمه

برگزاری جشن‌های ایرانی در شهرهایی که زبان، فرهنگ و ملیت کمابیش همه ساکنانش عربی است و طبیعتاً باید از فرهنگ ایرانی بیگانه باشد، نشان از چند نکته ارزشمند دارد: یکی اینکه ایرانیهای کوچیده از ایران یا ایرانی‌نژادهای زاده بغداد، بصره، کوفه و دیگر شهرهای اسلامی در هرکجا زیسته‌اند، پایبند برگزاری آیین‌های کهن و افسانه‌ای خود با همه سایه‌روشن‌هایش بوده‌اند - همان‌گونه که اکنون برای ایرانیان بیرون مرزهای ایران روی می‌دهد. دودیدگر اینکه عربهای مسلمان و غیر مسلمان چنان شیفته فرهنگ ایرانی بوده‌اند که گویا با بسیاری از مراسم ایرانی از جمله جشن‌های نوروز و مهرگان حتی جشن‌ها و مراسمی با آوزاه و گستره کمتر، احساس یگانگی - و نه بیگانگی - کرده، و خود را دلبسته و وابسته آن دانسته‌اند. سوم اینکه جامعه و فرهنگ کمابیش باز روزگار عباسی، به آسانی و بالندگی، پذیرای فرهنگها، زبانها و ملیتهای گوناگون بوده و در گسترش آیین‌های ایرانی نقش داشته است. بگذریم از درگیریها و کینه‌جویی‌های برخی متعصبان به فرهنگ اسلامی در برخورد با رنگها و گونه‌های بیگانه و اینکه به گفته تقی‌زاده:

حفظ آداب و عادات ملی ایرانی پس از استیلای عرب و خصوصاً پس از انتشار اسلام در میان ایرانیان با مجاهده ابدی متلازم بوده و نه تنها رؤسای عرب و ترک به آنها علاقه‌ای نداشتند بلکه بعضی از خود علما و ادبای ایرانی نیز آنها را عادت مجوس شمرده و به ترک آنها تحریض می‌نمودند؛ چنانکه غزالی که ایرانی و از طوس بود در کیمیای سعادت بر ضد اقامه عید نوروز، نوشته است (تقی‌زاده، ۱۳۱۶خ: ۱۵۳).

یکی از آیینهای ایرانی، که در متون سده‌های نخستین هجری از گسترش آن بویژه میان خلیفگان و بزرگان نشان دارد، جشن شاهانه شادگلی از جشن‌های ویژه گل و فصل بهار، است. در جستار پیش رو، پس از سخنی کوتاه درباره ارزش گل و شادخواری با آن در فرهنگ روزگار عباسی به ارائه آن دسته از گزارشهای تاریخی و نمونه‌های شعری می‌پردازیم که به جشن، بازی یا تفریح شادگلی چشمزد داشته است؛ سپس به روشن‌سازی واژه شادگلی و دیگر واژه‌های هم‌ردیف و هم‌معنای آن پرداخته، از برگزاری آن در فصل فروردین و اردیبهشت سخن گفته‌ایم و در پایان به آیین‌ها یا برنامه‌هایی اشاره می‌شود که در این روز انجام می‌شده است.

پیشینه، پرسش و فرضیه پژوهش

آنچه در این جستار می‌بینیم، برآمده از چند گزارش تاریخی و شعری، بیشتر به زبان عربی و گاه به زبان فارسی است که از شادگلی سخن گفته‌اند. تا جایی که ما بررسی کرده‌ایم در کتابهای فارسی و عربی، که به جشن‌ها، اعیاد و آیین‌های ایرانی پرداخته‌اند، پژوهشی درباره این جشن نیامده است. تنها نوشته کوتاه و جداگانه در این باره، یادداشت نیم‌صفحه‌ای احمد تیمور با عنوان «تفسیر الألفاظ العباسیه فی نشوارالمحاضره: شادگلی» در مجله المجمع العلمی العربی دمشق است که نویسنده به ارائه یک گزارش از نشوارالمحاضره تنوخی و دو بیت از شعر ابوفراس حمدانی بسنده و تنها به این نکته چشمزد داشته است که شادگلی، واژه‌ای فارسی و مرکب از دو بخش «شاد» و «گل» و گویا نوعی بازی و سرگرمی در شادی آمدن یا رسیدن گل بوده است (تیمور، ۱۹۲۳م: ۱۳۷). همزمان با نگارش این جستار، مقاله‌ای ارزشمند با عنوان «گل سرخ و باده گلگون» به قلم سمیه طباطبایی به نگارش درآمده (۱۳۹۸خ) که نویسنده بیشتر به موضوع باده‌گساری در کنار گل در شعر ابونواس پرداخته و به اصل واژه شادگلی نگاهی کوتاه کرده است؛ ولی آنچه در جستار پیش رو می‌آید، نگاهی است دقیق و جامع به همه گزارشهای ادبی و تاریخی درباره شادگلی؛ اشاره به واژه‌های مترادف آن در زبان فارسی و عربی و جزئیات ریز یا آیین‌هایی که در این جشن گسترش داشته است.

چه نشانه‌هایی وجود دارد تا شادگلی را در شمار جشن‌های فصلی ایرانی قرار دهیم؟ شادگلی بیشتر میان کدام یک از گروه‌های اجتماعی گسترش داشته و جزئیات این آیین چه بوده است؟ پرسش‌هایی است که در جستار پیش رو بدانها پاسخ می‌گوییم. از نام پارسی این جشن و آیین‌های ویژه‌اش، که بیشتر میان ایرانیها گسترش داشته است، روشن می‌شود که شادگلی، جشنی ایرانی و گویا در شمار جشن‌های فصلی و ویژه اردیبهشت‌ماه و هنگامه رسیدن گل بوده است از این رو می‌توان آن را همان جشن اردیبهشتگان (جشن سوم اردیبهشت)، گلستان‌جشن، گلریزگان یا گلریزان دانست که در برخی نوشته‌ها بدان اشاره شده است. گویا در سده‌های نخستین هجری، شادگلی، جشنی پُرهزینه، شاهانه و ویژه مایه‌دارن و بزرگان سیاسی بوده است و بهره توده مردم از آن، اندک.

باده‌نوشی به هنگامه گل

شادگلی نام یک جشن و در پیوند با گل بوده و از این رو بایسته است کمی درباره این دو واژه سخن گفته شود. «واژه جشن در فارسی و جشن (jasan) در پهلوی مأخوذ است از واژه اوستایی یسنه (yasna) که عملی عبادی یا نیایش معنی می‌دهد... مترادف کهنه‌تر جشن در فارسی، سور است (شاپور شهبازی، ۱۳۸۵خ: ۱۰/۳۵۹). گویا در زبان عربی، واژه فارسی جشن به کار نرفته است و عربی‌زبانها به جاییش از واژه‌های «عید»، «احتفال»، «یوم» و... بهره برده‌اند.

واژه گل نیز واژه‌ای فارسی است و در شعر و متون عربی به شکل «جُلّ» در شعر اعشی (ابن منظور، ۱۹۹۰م: ریشه جلال) و در ترکیب عربی شده «جَلَّاب» [گلاب] (همان: ریشه جلب) به کار رفته است. در این متون برای گل، بیشتر واژه وَرْد به کار رفته است که آن هم گویا از «varta» پهلوی یا «wareda» سریانی یا «warda» آرامی (نک: مشکور، ۱۳۵۷خ: ۱۲/۹۹۷) گرفته شده است. وَرْد و جمع آن وُرود به معنای شکوفه، گلِ درخت، گل سرخ، گلِ گلاب، گل محمدی است (معلوف، ۱۳۸۰خ: زیر ورد).

وَرْد، در آغاز به شکوفه هر درخت و گیاهی گفته می‌شده سپس بر گل سرخ معروف نهاده شده است... توجه انسان به گل از کهن‌ترین روزگاران بوده است و پزشکان آن را به عنوان دارو پیشنهاد کرده‌اند. قاضی تنوخی در نشوار گفته است که وی گلی زردنگ را دیده که هزار برگ داشته و گلی سیاه‌رنگ نیز دیده است و در بصره، گلی به چشمش خورده که نیمش سرخ پررنگ بوده و نیمش سفید روشن (التنوخی، ۱۹۷۸م: ۴/۴۱۴).

از آنجا که باده‌نوشی در شمار اصلی‌ترین آیین‌ها یا برنامه‌های شادگلی بوده، بایسته است بدانیم میان باده‌نوشی و شکوفایی گل در فصل بهار چه پیوندی وجود دارد. می‌دانیم که باده‌نوشی و شادخواری در جشن‌های فصلی ایرانیان، موضوعی شناخته‌شده بوده است. در گفتگویی که در کتاب «سلوه الحریف» میان بهار و پاییز آمده است، وقتی نویسنده - به زبان بهار- از ویژگی‌های این فصل سخن می‌گوید، سبب دل‌پذیری باده‌نوشی را در این هنگام توضیح می‌دهد. درست است که این گفتگو، ظاهراً تخیلی و زاده ذهن نویسنده است، چه بسا بازگوکننده واقعی‌ترین راستین باشد: فصل بهار می‌گوید: خوی شراب مانند بهار، گرم است و با طروات؛ از این رو سازگاری میان آن دو بیشتر است... آیا احساس راستینت به خوشگواری شراب سرخ به هنگامه رویش

گل‌های سرخ گواهی نمی‌دهد؟... مگر نشینده‌ای که بافنده‌ای در روزگار مأمون، همواره سرگرم بافتن عمامه بوده، نه در جمعه‌ها نه روزهای عید یا مصیبت و گرفتاری، هیچ‌گاه، کار خود را رها نمی‌کرد و چون وقت گل می‌رسید از کار دست کشیده، شعری می‌سرود و برای چهل روز باده‌نوشی می‌کرد... این را گفتیم تا بدانی که شراب و بهار در هم آمیخته و باهمند... (الجاحظ، ۱۳۰۲ق: ۱۱۸ و ۱۱۹).

در «ثمرات الأوراق»، داستان این مرد بافنده را با گستردگی بیشتری می‌خوانیم و در پایانش می‌بینیم که مأمون به سبب همین کار بافنده، دستور می‌دهد هر ساله هنگام بهار، ده هزار درهم به او بخشیده شود (ابن حجه الحموی، ۲۰۰۵م: ۳۴).

باده‌نوشی به هنگام بهار و رویش گل، موتیفی شناخته‌شده در شعر عربی بویژه در عصر عباسی است. شاعری می‌گوید:

إشرب هنيئاً على وردٍ وتوريدٍ ولا تدع طيبَ موجدٍ بمفقودٍ
(الرفاء، ۱۹۸۶م: ۴/ ۱۹۴)

ترجمه: به هنگام گل و شکوفه‌کردن درختان، شرابی گوار بنوش و خوشی اکنون را به خاطر آنچه از دست داده‌ای و گذشته است، کنار مگذار.

همه باب هجدهم کتاب «المحب و المسموم» ویژه همین موتیف باده‌نوشی در کنار گلها و شکوفه‌ها در فصل بهار است (همان: ۴/ ۱۴۲ به بعد). شاعران عربی سرا با تخیل خود، این مضمون را به گونه‌های دیگر نیز به کار برده‌اند. سراینده‌ای، باده‌نوشی صبحگاهی را با نگاه به گونه گلگون معشوق، خوشتر و نیکوتر دانسته و مدعی شده است که گل سرخ، هرگز زیبایی گونه قرمز معشوق را ندارد:

اشرب على وردِ الخُودِ فإنه أزهي وأبهى، فالصُّبوح يطيبُ
ما الورْدُ أحسنُ من تورْدٍ وجنَّةٍ جمراءَ جادَ بها عليكِ حبيبُ^۱
(الإتليدي، بی‌تا: ۲۰۶)

ترجمه: با نگاه به گونه‌های قرمز، شراب صبحگاهی بنوش که شرابخواری بدین-گونه، نیکوتر و باشکوه‌تر است. گل سرخ هرگز از سرخی گونه آتشینی بهتر نیست که دوستی به تو بخشیده است.

نمونه‌های دیگر این موتیف را در دو بیت زیر می‌بینیم:

طابَ الزَّمانُ وجاءَ الورْدُ فاصطَبَحَا ما دامَ للوردِ أنوارٌ وأزهارُ
واستقبلاً عيشنا بالكأسِ مُترَعَةً لا طوَلتَ لِلنَّاسِ أعمارُ
(الأبشيهي، ۱۹۹۵م: ۲/ ۳۸۵)

ترجمه: روزگار، خوش گشت و گل آمد؛ پس ای دوستان تا هنگامی که گلها شکوفه می‌کنند، می بنوشید و زندگی را با جامهای لبریز بپذیرید؛ عمر مردمان پست، کوتاه باد.

ابونواس هم سروده است:

لا تبک لیلی ولا تطرب إلی هندٍ واشرب علی الورد من حمراء کالورد
(ابونواس، ۱۹۸۸م: ۳/۱۲۶)

ترجمه: برای [دوری] لیلا گریه مکن و با [شندین نام] هند ذوقزده مشو؛ بلکه با دیدن گل‌های سرخ، شرابی گلگون بنوش.

افزون بر باده‌نوشی به هنگامه شکوفه کردن و رویدن گلها «از گل به عنوان هدیه نیز در محافل شراب‌خواری استفاده می‌شده است؛ برای نمونه، ساقی به ندیم یک گل یا شاخه درخت آس یا سیب یا چیزی که بوی خوش و روی زیبا داشته، هدیه می‌کرده است» (التنوخی، ۱۹۷۸م: ۴/۴۱۵).

شادگلی در متون و جُنکهای ادبی عربی

اکنون به آوردن گزارشها و نمونه‌هایی از متون نثر و نظم عربی دوره عباسی می‌پردازیم که واژه شادگلی (شادکلاه، شاذکلی) را به کار برده یا از آن سخن گفته‌اند؛ سپس به آنچه از این متون درباره آیین شادگلی برداشت می‌شود، اشاره می‌شود. بیشتر این گزارشها از دو نویسنده سده چهارم هجری یعنی شایبستی در الدیارات و قاضی تنوخی در کتاب نشوالمحاضره است؛ هرچند رویدادهایی که از آن سخن می‌گویند به سده دوم هجری نیز برمی‌گردد.

۱. شایبستی گزارش می‌کند که روزی متوکل در کاخ «برکوارا» باده‌نوشی کرد و به هم‌پیاله‌هایش گفت: راستی اگر در روزهای گل (أیام الورد) نباشیم، نمی‌توان شادکلاه برگزار کرد؟ گفتند: ای امیر مؤمنان، شادکلاه تنها با گل برگزار می‌شود. گفت: آری، عبیدالله بن یحیی را نزد من فراخوانید. آمد. متوکل به او گفت: برای من پنج هزار درهم ضرب کن و هر درهم به وزن دو حبه^۲ باشد. عبیدالله چنین کرد. سپس متوکل گفت: بعضی از درهم‌ها را رنگهای سرخ و زرد و سیاه بزن و برخی را به شکل و رنگ طبیعی خود رها کن. او چنین کرد. سپس روی به خدمتگزاران و پیرامونیان خود، که هفتصدتن بودند، کرد و از آنها خواست هریک پیراهن و کلاهی برای خود بدوزند که

رنگ آن از رنگ لباسها و کلاه‌های دیگر متفاوت باشد؛ آنها چنین کردند. متوکل درنگ کرد تا روزی فرا برسد که باد در آن بوزد. در آن روز برایش خیمه‌ای برپا کردند که چهل در داشت. در آنجا شراب صبحگاهی نوشید. هم‌پیاله‌ها پیرامونش بودند. خدمتکاران نیز لباسهایی پوشیده بودند را که دستور داده بود. خلیفه دستور داد درهمها را مانند گلها به هوا بریزند. یکی یکی درهمها را پخش کردند و چون باد می‌وزید، درهمها میان آسمان و زمین می‌ایستاد. آن روز از بهترین و خوشترین روزهای متوکل بود (الشابستی، ۱۹۸۶م: ۱۶۰).

قاضی تنوخی در کتاب «الفرج بعد الشده» در همین باره می‌نویسد: متوکل می‌گفت: من شاه شاهان هستم و گل، شاه گیاهان خوشبو و هریک از ما شایسته دیگری است. وی گل را بر همه مردم محروم و ویژه خود ساخته و گفته بود: گل شایسته توده مردم نیست؛ از این رو گل، تنها در مجالس او دیده می‌شد و در جشن‌های گل، لباسهای گلی‌رنگ می‌پوشید و فرشهای قرمز پهن و ابزار طرب را فراهم می‌کرد. روزی خواست با گل‌افشانی، باده‌نوشی کند ولی فصل گل نبود. دستور داد تا درهمهای سبک برایش ضرب شده، به رنگهای گوناگون درآمده و مانند گل در مجلسش پاشیده شود. وی سپس باده‌نوشی کرد (التنوخی، ۱۹۷۸م: ۴/ ۴۱۴).

۲. در نشوالمحاضره آمده است: ابوالقاسم بن ابوعبدالله بریدی تنها یک روز در بصره به اندازه بیست هزار درهم گل هزینه کرد و به باده‌نوشی سرگرم شد؛ این در حالی است که گل در آنجا ارزان بوده و سلطان نیز هرچه را بریدی می‌خواست ارزان به او داده است. افزون بر این، بیست هزار درهم سبک^۳ که وزن آن برابر ده هزار درهم [اصلی] بود و مقدار زیادی عود، کافور نرم و لطیف و چندین تصویر و پیکره هزینه کرد و سرگرم شادگلی شد. فرآشها گلها، درهمها، عودها و کافورها را غارت کردند و برای خود برداشتند. گفته‌اند که فراهم آوردن بوهای خوش و خوراکی سفره‌های غذا، نوشیدنیها، یخ و کنیزکان آوازخوان در آن روز سه هزار دینار برای بریدی هزینه برداشت. ابوالعباس نخاس، معروف به شامی در همان زمان این خبر را به خود من گفت و چند درهم را که با غلامها برداشته بود به من نشان داد (التنوخی، بی‌تا: ۳۰۴/۱).

۳. باز در نشوالمحاضره می‌خوانیم: ابومحمد یحیی بن محمد بن فهم گزارش کرده که شیخی به او گفته است: قاسم بن عبیدالله از خلیفه معتضد می‌ترسید و باده‌نوشی و

سرگرمی‌هایش را از او پنهان می‌کرد تا خلیفه گمان نکند که وی به لذت‌جویی روی آورده است و کارها را نابسامان و دستوره‌های او را تباه می‌کند؛ با وجود این در روزگار جوانی و نوریشی‌اش، بازی و سرگرمی را دوست داشت و هرگاه که می‌خواست آن را کاملاً از خلیفه پنهان کند، صبر می‌کرد بیشتر شب یا روز سپری شده سپس باده‌نوشی می‌کرد. روزی قاسم قصد داشت با برپایی جشن گلریزان، باده‌نوشی کند و چاره‌ای اندیشید و پنهانی مقدار زیادی گل و شمار زیادی از کنیزکان آوازخوان را نیز، که خود عاشق یکی از آنها بود گردآورد؛ سپس با حضور همین کنیزکان، نشست و باده‌نوشی کرد و گُلها را با درهم‌های سبک‌وزن درآمیخت و بر سر آنها ریخت. مردم این سرگرمی را **شاذکلی** می‌نامند... پگاهان برای خدمت نزد معتضد رفت و چون برای اجازه بیرون آمدن، نزد خلیفه می‌رود، معتضد از وی می‌خواهد که بدو نزدیک شود به گونه‌ای که کسی سخنش را نشنود و می‌گوید: ای قاسم، کاش دیشب ما را نیز دعوت کرده بودی تا با تو سرگرم شاذکلی می‌شدیم؛ ولی به خاطر لباسهای رنگی که تو و معشوقه‌ات پوشیده بودید، شرم کردی. قاسم، بسیار وحشت کرد (التنوخی، بی‌تا: ۲۷۶/۳ و ۲۷۷).

۴. همو در نشوارالمحاضره آورده است که مهلبی وزیر را دیده که در سه روز پیایی گل‌هایی به ارزش سه هزار دینار خریده، در مجالس خود فرش کرده و در برکه رو به رویش ریخته و با آن باده‌نوشی کرده است (التنوخی، ۱۹۷۸م: ۴/۴۱۴). در جایی دیگر گزارش کرده که ابوالقاسم بریدی تنها در یک روز در بصره با گل‌هایی به قیمت بیست هزار درهم، باده‌نوشی کرده است. روزی ابوالفضل شیرازی وزیر معزالدوله دیلمی در خانه خود، که در محل به هم رسیدن دو رود دجله و صرات بود، میهمانی داد. طنابی روی آب میان دو ساحل بست؛ سپس آن‌قدر گُل پاشید که روی آب را پوشاند. طناب‌های بسته‌شده مانع جاری شدن گل‌ها روی آب شد و گُلها آرام گرفتند (همانجا).

هرچند در گزارش تنوخی درباره شیرازی وزیر به جشن شادکلی اشاره‌ای نشده است با توجه به ریختن گل روی آب و میهمانی دادن، می‌توان گمان کرد که این مراسم در جشن شادکلی بوده است؛ ضمن اینکه «الخُصری» همین گزارش را با دگرگونی و گسترده‌تری آورده و افزوده است: این رویداد به هنگام خوشی روزگار و جمع شدن همه خوبیه‌ها، موسم گُل و نوروز ایرانی، هنگام کامل شدن رویش [گیاهان]، افزونی آب،

رسیدن میوه‌ها و شکوفه‌زدن درختان بوده است (الحصری، بی‌تا: ۳۳۳)؛ از این رو با یقین بیشتر می‌توان گفت که این گزارش نیز در پیوند با جشن شادگلی است.

۵. ابوفراس حمدانی در مانندکردن انبوهی بارش برف به گلریزان شادگلی می‌گوید:

كأَنَّمَا تَسَاقَطُ الثَّلَدُ
سَجَّ لِيَعِينِي مَنْ يَرَى
أوراقُ وردٍ أبيضَ
والناسُ في شادُكُلي

(التنوخی، بی‌تا: ۲ / ۲۶۰)

ترجمه: گویی بارش برف برای بیننده‌اش بسان گل‌های سفیدی است که بر سر مردم در جشن شادگلی ریخته می‌شود.

با توجه به اینکه ابوفراس حمدانی ساکن حلب و منطقه شام بوده است - اگر این تشبیه را از روی تجربه شخصی یا عینی به کار برده باشد - می‌توان گفت که شادگلی تا سده چهارم هجری جدا از ایران و عراق در منطقه شام نیز برگزار می‌شده است.

۶. متنبی یکبار از زیادی گلهایی که در جشن گلریزان در شهر شیراز دیده، شگفت‌زده شده و آنها را به باران پیوسته مانند کرده است. «پس از اینکه متنبی از مصر نزد عضدالدوله در شیراز آمد، هماره برای او قصیده‌هایی می‌سرود تا اینکه جشن گل افشانی (یوم نثرالورد) فرارسید. متنبی نزد پادشاه آمد در حالی که او در خیمه‌ای بسیار بلند بر تخت خود نشسته و تُرکها گل افشانی می‌کردند. متنبی پیش عضدالدوله حاضر شد و گفت: هیچ‌گاه مانند امروز چشم‌هایم به دلم خدمت نکرده‌اند (یعنی از دیدن زیباییها بسیار لذت بردم) و سرود:

قد صدقَ الوردُ في الذی زعما
كأَنَّمَا مائِجُ الهواءِ به
أنتَ صيرتَ نَشرَه ديمًا
بحرٍ حوی مثلَ مائه عَنما
ناثره ناثر السیوفِ دماً
وكلُّ قولٍ يقوله حکماً

(البغدادی، ۱۹۹۷م: ۲ / ۳۶۰)

ترجمه: گلهای براستی و درستی گمان کردند هنگامی که گفتند پادشاه، ما را بسان باران مداوم [در هوا] پراکنده ساخت. گویی آسمان که با وجود گلهای مواج شده، دریایی از گلنار (عَنَم) است. پادشاهی که این گلهای را می‌پراکند، هموست که شمشیرهای آغشته به خون را میان دشمنانش می‌پراکند و هر سخنی که می‌گوید از روی حکمت است.^۴

گزارش شعری متنبی در سده چهارم از برگزاری جشن شادگلی در شیراز و اشاره حافظ به گل‌افشانی، نشان می‌دهد که این جشن در ایران و به یقین در شیراز روزگار حافظ برگزار می‌شده است.

چند گزارش دیگر نیز درباره شادگلی داریم که هرچند در متون فارسی آمده است از آنجا که از اوضاع ایران همزمان با عصر عباسی حکایت می‌کند، می‌تواند ارزشمند باشد: نخست، جشنی است که ابوریحان بیرونی از آن با عنوان «نوروز آنهار» یاد می‌کند و به شادگلی بی‌شباهت نیست؛ می‌گوید: «روز نوزدهم [از ماه اسفند] روز فروردین است که آن را نوروز انهار گویند و در آبهای جاری، عطر و گلاب می‌ریزند» (بیرونی، ۱۳۶۳خ: ۳۵۷). دیگری، چندین گزارش از تاریخ بیهقی است که اشاره‌هایی سودمند درباره گل‌افشانی (شادگلی) دارد؛ از جمله می‌خوانیم:

طاهر دبیر، کدخدای ری و آن نواحی به لهُو و نشاط و آداب آن مشغول می‌باشد و بدانجای تهتک است که یک روز وقت گل، طاهر گل‌افشانی کرد که هیچ مَلِک بر آن‌گونه نکند؛ چنانکه میان برگ گل، دینار و درم بود که برانداختند و تاش و همه مقلّمان نزدیک وی بودند و همگان را دندان‌مزد داد (بیهقی، ۱۳۹۰خ: ۲/۶۱۵)

یا:

از استادم شنودم که امیر ماضی به غزنین روزی نشاط شراب کرد و بسیار گل آورده بودند و آنچه از باغ من از گل صدبرگ بخریدید، شبگیر آن را به خدمت امیر فرستادم و بر اثر به خدمت رفتم. خواجه بزرگ و اولیا و حشم برسیدند. امیر در شراب بود؛ خواجه را و مرا بازگرفت و بسیار نشاط رفت و در چاشتگاه خواجه گفت زندگانی خداوند دراز باد، شرط آن است که وقت گل، ساتگینی خورند که مهمانی است چهل روزه، خاصه چنین گل که از این رنگین‌تر و خوشبوی‌تر نتواند بود (همان، ۲/۴۷۹).

شادگلی و همنامهای آن در فرهنگ‌های عربی

اکنون به ترجمه واژه شادگلی، آن‌گونه که در فرهنگ‌های عربی و فارسی آمده است، چشمزد داریم و با توجه به آنچه از گزارش‌های یادشده به دست آمد به نقد و تحلیل این واژه و دیگر واژه‌های هم‌ردیف یا مترادف آن در متون عربی و فارسی می‌پردازیم.

الف) شاذکلاه: همان گونه که پیشتر دیدیم در برخی متون، واژه شاذکلاه به کار رفته است. شیخ علی کورانی عاملی به نقل از ابن خردادبه، گزارش شایستی را آورده و به اشتباه، شاذکلاه را به کلاه شادی (طربوش الفرح) تفسیر کرده است (الکورانی، ۲۰۱۳: ۱/ ۳۹)؛ گویا از این رو که متوکل از پیرامونیان و خدمتکاران خود خواسته بود، بالاپوشها و کلاه‌های رنگی بر تن کنند یا گمان گرده است، شاذکلاه، ترکیب اضافی مقلوب و در اصل، کلاه شادی است. دهخدا این واژه را ترکیبی گویا معرب و همان روز «نثرالورد» دانسته و احتمال داده است نام جشنی باشد (دهخدا، ۱۳۴۶خ: زیر شاذکلاه).

ب) شاذکُلی و شاذکُلی: واژه شادگلی در زبان عربی، معرب شده و به شکل «شاذکُلی» به کار رفته است. احتمالاً از آنجا که نویسندگان و گزارشگران عرب، گمان کرده‌اند یاء آخر «کُلی» همان الف مقصوره است و شاذکُلا خوانده می‌شود، آن را به همین شکل و با تبدیل گاف به کاف نوشته و خوانده‌اند؛ سپس گمان کرده «کُلا» همان کلاه فارسی است که بر سر می‌گذارند و از این رو به همین معنا تفسیر کرده و گفته‌اند شاذکُلا به معنای کلاه شادی است؛ ولی اصل واژه همان شادگُلی است.

ج) جُلَّسان و کُلَّشان: واژه دیگری که در متون عربی از آن معنای جشن شادگلی قصد شده، واژه جُلَّسان است. در لسان‌العرب ابن منظور، زیر واژه «جُلَّسان» آمده است: پخش کردن گلها در مجلس، گل سفید، گونه‌ای گل یا ریحان و به همین معنا باید سخن‌آغشی را تفسیر کرد:

لها جُلَّسانٌ عندها و بِنَفْسِجٍ و سِيسَبْرٌ والمرزجوشٌ مُنَمَّما
وأسٌ و خیرى و مروٌ و سوسنٌ یصَبِّحُنَا فی کلِّ دَجَنٍ تَعِیما

لیث گفته است: جُلَّسان در شمار واژه‌های دخیل (غیر عربی) است و در فارسی به شکل کُلَّشان به کار می‌رود. جُلَّسان، گلی است که برگهایش کنده و بر دیگران پخش می‌شود... جوهری گفته است: این واژه، عربی‌شده کُلَّشان و به معنای پخش کردن گلها است. اخفش گفته است: جُلَّسان، خیمه‌ای است که گل و ریحان بر روی آن پخش می‌شود (ابن منظور، ۱۹۹۰م: زیر ریشه جُلَّس).

اگرچه ابن منظور جُلَّسان را یک گونه گل دانسته از آنجا که آن را به پخش کردن گلها نیز معنی کرده است، گمان می‌رود این واژه و «کُلَّشان»، عربی‌شده واژه فارسی گل‌افشان و اشاره به جشن گل‌افشانی یا همان شادگلی داشته باشد. از سوی دیگر شارح دیوان متنبی (در سده چهارم و پنجم هجری) در شرح ابیاتی که پیشتر از او

آوردیم، اشاره می‌کند که متنی این اشعار را در روز جشن جُلّسان گفته است (ابن‌الوفیلی، ۱۹۹۲م: ۱۵۶/۲) که در آنجا ثابت شد متنی این اشعار را در روز شادگلی در حضور امیر دیلمی گفته است؛ از این رو می‌توان گمان کرد که جُلّسان همان شادگلی یا گل‌افشانی باشد.

(د) **یوم نثرالورد (جش گل‌افشانی):** گاه در متون عربی به جای شادگلی، ترکیب «یوم نثرالورد» به معنای روز یا جشن افشاندن گل به کار رفته است. در متون و گزارش‌های عربی، که پیشتر ترجمه آنها را آمد؛ این ترکیب، هم‌ردیف یا هم‌نام شادگلی به کار رفته بود. نثر الورد در دو بیت ذیل از ابن زقاق أندلسی نیز گویا به جشن گل‌افشانی و شادگلی اشاره می‌کند؛ هنگامی که می‌گوید:

نُثِرَ الْوَرْدُ فِي الْغَدِيرِ وَقَدْ دَرَجَه بِالْهَيُوبِ نَشْرُ الرِّيَّاحِ
مِثْلَ دِرْعِ الْكَيْبِيِّ مَزَقَهَا الطَّغْ مِنْ فَسَالَتْ بِهِ دِمَاءُ الْجِرَاحِ
(الخفاجی، ۱۹۶۶م: ۱/۳۵۶)

ترجمه: هنگامی که گلها را درون برکه آب پخش کردند و وزش باد، آن را حرکت داد، زره قهرمانی را می‌مانست که ضربه نیزه‌ها آن را پاره‌پاره کرده و خون روی آن روان گشته است.

افزون بر اینکه «نثرالورد» به معنای پراکندن گل و نه معنای جشن شادگلی نیز در متون عربی به کار رفته است، مانند بیت ابومسلم رستمی:

وَبِنَفْسِي مَنْ إِذَا جَمَشْتُهُ نَثَرَ الْوَرْدَ عَلَيْهِ وَرَقَهُ
(الرفاء، ۱۹۸۶م: ۱/۳۱)

ترجمه: جان من فدای کسی باد که چون با وی عشقبازی کنم، گل، برگهای خود را بر او می‌افشاند

یا این دو بیت ابن ابی حُصینیه:

إِشْرَبَ هَنِيئًا فِي قُبَّةِ عَنِيَّتِ بَرِّهَا عَنْ مَلَاخَةِ الصُّوْرِ
قَدْ نَثَرَ الْوَرْدَ فِي جَوَانِبِهَا كَأَنَّهُ حُلَّةٌ مِنَ الْحَبْرِ
(ابن ابی حُصینیه، ۱۹۹۹م: ۱/۷۳)

ترجمه: بنوش و بر تو گوارا باد در خیمه‌ای که با حضور پادشاه از داشتن تصاویر زیبا بی‌نیاز است. گویی گلهایی که پیرامون این خیمه پراکنده گشته‌اند، جامه‌هایی از بُردهای نگارین‌اند.

در متون فارسی از دو ترکیب گل افشانی و گلستان جشن نام برده شده است که گویا اشاره می‌کند به همین آیین شادگلی که در سده‌های نخستین هجری در شهرهای گوناگون اسلامی برگزار می‌شده است. در لغتنامه دهخدا، ترکیب نخست بدین گونه معنا شده است: گلریزان کردن، پراکندن گل بسیار، ریختن گل بسیار بر سر کسی، گل باران کردن:

پسر را پدر گر به زندان کند از آن به که دشمن گل افشان کند (فردوسی)
خوش باشد در بساره‌ها می خوردن وز بام بساره‌ها گل افشان کردن (اسدی)...
می خواه و گل افشان کن از دهر چه می جویی

این گفت سحرگه گل، بلبل تو چه می گویی (حافظ)
(دهخدا، ۱۳۴۶خ: زیر گل افشان کردن)

در غزلی از حافظ شیرازی به گونه‌ای کمابیش روشن به جشن یا رسم گل افشانی (شادگلی) و آیین‌های همراه با آن یعنی باده‌نوشی، آمیختن گل با شراب، آوازخوانی، مطربی، رقص و پایکوبی اشاره شده است؛ همان گونه که در سه بیت بالا، این آیین‌ها را دیدیم:

بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم

فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو دراندازیم

اگر غم لشکر انگیزد که خون عاشقان ریزد

من و ساقی به هم تازیم و بنیادش براندازیم

شراب ارغوانی را گلاب اندر قدح ریزیم

نسیم عطرگردان را شکر در مجمر اندازیم

چو در دست است رُودی خوش بزن مطرب سرودی خوش

که دست افشان غزل خوانیم و پاکوبان سر اندازیم

(حافظ، ۱۳۷۹خ: ۳۳۶)

درباره ترکیب دوم در دانشنامه جهان اسلام می‌خوانیم: سومین روز هر ماه، اردیبهشت نام دارد و منسوب است به اردیبهشت، مظهر «بهترین راستی» و فرشته موکل بر آتش و روشنی و نگهداری پیمان. چون نام روز و ماه یکی است، آن روز را جشن می‌گرفتند و آن جشن را اردیبهشتگان می‌خواندند. کوشیار آن را «گلستان جشن» خوانده است و «عیدالحلشان» در زیج ابوالقاسم بن محفوظ را باید «عیدالجلستان» خواند.

روزهای دهم تا پانزدهم از ماه اردیبهشت در تقویمی که مأخذ آفرینگان و کوشیار قرار گرفت، گاهانبار مئذیو زرمیه بوده است؛ اما به موجب گزارش ابوریحان بیرونی و گردیزی، گاهانبار سوم در روز بیست و ششم (آشتادروز) آغاز می‌شد و در سی‌امین روز (آن‌گران = روشن‌روز) به پایان می‌رسید (شاپور شهبازی، ۱۳۸۵: خ: ۱۰/۳۶۲). همان‌گونه که پیشتر بیان شد به نظر می‌رسد و برخلاف باور جناب شهبازی، «خُلشان» یا «جُلَسان»، عربی‌شده گل‌افشان است نه گُلستان و گلستان‌جشن همان جشن گل‌افشانی یا شادگلی است.

شادگلی در دوره‌های واپسین

اکنون به چند گزارش پس از روزگار عباسی، که درباره جشن‌هایی که همانند شادگلی است، پرداخته می‌شود. این گزارشها نشان از برگزاری شادگلی در شهرهای گوناگون ایران دارد. هرچند این بخش با چارچوب زمانی ما در این جستار پیوندی ندارد، از آنجا که بر کهنگی، ارزش و گسترش آیین شادگلی میان ایرانیان دلالت دارد و ممکن است برخی از آیین‌های فراموش‌شده شادگلی را بازتاب دهد، بهتر است به کوتاهی از آن سخن گفته شود.

۱) در سفرنامه ویلیام فرانکلین که در سده هجدهم میلادی نوشته شده است به برگزاری مراسمی اشاره می‌شود که نزدیک شادگلی است. به نظر می‌رسد به دلیل همانندی زمانی و پخش گل روی آب و برپایی مراسم پایکوبی و نوازندگی، ادامه همان جشن فراموش‌شده شادگلی باشد.

در بهار، حمامهای ایران را به طرز زیبایی تزیین می‌کنند و مراسمی به نام **گل‌ریزی** برپا می‌شود که در آن مقادیر زیادی گل به داخل حمام ریخته می‌شود. این مراسم یک هفته، ده روز ادامه می‌یابد که طی آن از مشتریان با موسیقی، رقص، شربت و غیره پذیرایی می‌شود و محل لباس‌گنی با تابلوهای نقاشی، آئینه، لاله و چیزهای تزیینی دیگر تزیین می‌گردد و تمام این کارها به خرج صاحب حمام انجام می‌گیرد و او به یکایک مشتریها خوش‌آمد می‌گوید و مشتریها هم اغلب انعام کوچکی به نوازندگان می‌دهند (فرانکلین، ۱۳۵۸: خ: ۲۴).

۲. هانری ماسه از برگزاری «عید گل سرخ» در روزگار صفوی میان ایرانیان سخن می‌گوید: همین‌که گل سرخ و نرگس، این گل‌های زیبا غنچه کردند، جشن گل را آغاز

می‌کنند. دسته مذهبی راه می‌افتد و سپس مردم سی روز با تفریحات گوناگون سرگرم می‌شوند (ماسه، ۲۶۶، به نقل از هربرت، ۴۰۶). در بهار، جشن گل سرخ تا هنگامی که گل سرخ هست ادامه می‌یابد. در این جشن [در اصفهان] نه تنها به صدای آلات گوناگون موسیقی، رقص و پایکوبی می‌کنند و یا عصر و شب آوازهای عجیبی می‌خوانند و روز به بعضی اماکن عمومی می‌روند و یا در قهوه‌خانه‌ها قهوه می‌خورند، بلکه شبها بعضی از بچه‌های بی‌بندوبار به گردش می‌روند... و به هرکه بر بخورند مُشت مُشت گل سرخ به سوی او می‌اندازند و در عوض پولی می‌گیرند. مردان و زنان تمام روز به بیرون شهر می‌روند و در آنجا سرگرم خوردن و نوشیدن و تفریحات گونه‌گون می‌شوند در حالی که به همدیگر گل سرخ پرتاب می‌کنند و صدها بازی کوچک دیگر انجام می‌دهند، گویی کاروان شادی (کارناوال) راه افتاده است (همان، به نقل از دلاواله، ۲/ ۱۱۵).

۳. سیدحسن تقی‌زاده در کتاب بیست مقاله خود از جشنی به نام «وَرْدَوَر» نزد ارمنی‌ها نام می‌برد که هرچند از لحاظ فُرْم نام و زمان برگزاری با شادگلی همسان نیست، مانند شادگلی با گُل و پراکندن آن در پیوند و از برخی جنبه‌ها مانند شادگلی است و بایسته است بدان نیز اشاره شود. کوتاه‌شده سخن تقی‌زاده چنین است: «وردورد، جشن تجلی مسیح و وابسته به عید فصیح است... آن را دَعْوَر^۶ می‌نامند و این جشن را سه روز برپا می‌دارند» (تقی‌زاده، ۱۳۴۶: خ ۳۳۲ تا ۳۳۴). ارمنی‌های مسیحی [شده]، تاریخ این جشن را یکشنبه هفتم پس از عید خمیس قرار دادند که پیوسته در تابستان قرار می‌گرفت. رسم ارمنی آب‌افشاندن به یکدیگر در وَرْدَوَر و نیز همین رسم در میان نسطوریان در جشن نوسردیل، که مشابه وردور است، بدون شک از رسوم جشنی تابستانی است (همان: ۳۳۹). ما شواهدی از اجرای این جشن در زمان دوری چون قرن دهم در دست داریم (همان: ۳۳۴). بیرونی از جشن گل سرخی رایج در میان مسیحیان یونانی (ملکائیان) نام می‌برد که آن را در چهارم مه برپا می‌داشته‌اند. من خود نیز به جشن‌های دیگری مربوط به گل سرخ، خواه در ایران مانند آنکه سیاحان خبر آن را نوشته‌اند و خواه در سوریه بر خورده‌ام؛ ولی هیچ‌یک از اینها از حیث زمان با جشن ارمنی تطبیق نمی‌کند که بتوان آنها را یکی دانست. اگر جشن ارمنی منشأ ایرانی داشته باشد... آن وقت ممکن است گفت که جشن وردور در آغاز با آن جشن ایرانی که در روز نوزدهم ماه دوازدهم برگزار می‌شده و نوزدهم نهرها و آبهای جاری (۱۹ اسفندارمذ)

نام داشته و در این جشن به گفته بیرونی ایرانیان در نهرها عطر و گلاب می‌ریخته‌اند، یکی بوده است (۱۳۶۳خ: ۳۳۷ و ۳۳۸). گویا هم‌اکنون سنت گلریزان در عید پنجاهه یا پنطیکاست یهودی و مسیحی نیز وجود دارد و چه بسا خاستگاه و فلسفه‌ای یگانه با شادگلی داشته است.

هنگامه شادگلی

بر پایه آنچه گذشت، روشن می‌شود که احتمالاً شادگلی در آغاز در شمار جشن‌های فصلی یا بخشی از جشن اردیبهشتگان (روز سوم اردیبهشت، هنگام برخورد نام روز و ماه اردیبهشت) بوده است. «گل مرزنگوش را به اردیبهشت نسبت داده‌اند؛ از این رو عید گل نیز نامیده شده است» (آخته، ۱۳۸۵خ: ۶۹). بیت زیر از نظامی نیز تأکیدی است بر اینکه بهترین زمان برای گل‌افشانی (شادگلی) ماه اردیبهشت بوده است: در آن بزم آراسته چون بهشت // گل‌افشانتر از ماه اردیبهشت» (دهخدا، ۱۳۴۶خ: زیر گل‌افشان). از گزارشهایی که بیشتر بیان شد، نمی‌توان روز دقیقی از سال را برای برگزاری شادگلی، روشن ساخت. مطابق این گزارشها شادگلی هنگامه شکوفایی گل برگزار می‌شده است. از گزارشهای بیهقی و هانری ماسه برداشت می‌شود که این جشن تا زمانی که گلهای می‌روئیده، ادامه داشته است. این دو، هنگامه‌ای سی و چهل روز را برای برگزاری این جشن تعیین کرده‌اند. از گزارشی که الحصری نیز آورده، هنگامه نوروز، وقت گل، لبریز شدن آبها، رسیدن گیاهان و میوه‌ها، شکوفه زدن درختان و سربر آوردن میوه‌ها زمان شادگلی معرفی شده است.

گویا از آنجا که در روزگار عباسی، هنگامه اصلی شادگلی (هنگام برداشت فراورده‌های گیاهی و کشاورزی) کمابیش فراموش شده است، آن را در چند روز برگزار کرده، و یا وجود «گل و باده» را به عنوان دو رکن اصلی برگزاری این جشن، بسنده دیده و تا زمانی که گل بوده، شادخواری و گل‌افشانی کرده‌اند.

آیین‌های شادگلی

با نگاه به گزارشهایی که در این جستار آمد، روشن می‌شود که آیین‌ها یا برنامه‌های زیر از اصول شادگلی بوده و کمابیش همه آنها در این جشن انجام می‌شده است:

- ریختن مقداری زیاد از گل و عطر یا بوهای خوشی چون عود و کافور در آبهای جاری (در یک گزارش، ریختن گل در آبهای حمام)
- پاشیدن گل به یکدیگر و گاهی برای دریافت پول
- آماده کردن درهمهای پروزن که بخشی از آنها به رنگهای گوناگون درمی آمده است.
- درآمیختن درهم‌ها با گُلها و ریختنش بر سر حاضران در محفل (گلها معمولاً به رنگ قرمز است).
- باده‌نوشی، آن‌گونه که در شعر حافظ و بیشتر گزارشها آمد از اجزای اصلی این جشن بوده است.
- نوازندگی، مطربی و پایکوبی بویژه کنیزکان آن‌گونه که در برخی گزارشها آمد، رسمی رایج در شادگلی بوده است.
- فراهم آوردن سرفه‌های خوراک و نوشیدنیها
- پوشیدن جامه‌های رنگین - و در یک گزارش، همراه با کلاه‌های رنگین - در گزارش تنوخی خواندیم که متوکل لباسهای گلی‌رنگ بر تن و فرشهای قرمز، پهن می‌کرد؛ چه بسا این رسم نزد دیگران هم گسترش داشته است.
- برگزاری جشن در بیرون از ساختمان قصر و خانه، جایی که باد وزیده تا گلها و سکه‌ها در هوا پخش شود.
- گویا شادگلی، جشنی شاهانه و ویژه مایه‌داران بوده و توده مردم را بهره‌ای از آن نبوده است. در یک‌جا دیدیم که متوکل عباسی، گل را شایسته توده مردم نمی‌دانست و در یکی از گزارشهای تنوخی خواندیم که برپایی یک شادگلی، سه هزار درهم برای ابوالقاسم بریدی هزینه داشته است. البته اگر به این نکته توجه شود که تاریخ‌نویسان گذشته ما بیشتر به گزارش وضع کاخ‌نشینان و بزرگزادگان می‌پرداختند و از توده مردم کوچه و بازار سخنی نمی‌گفته‌اند، پس می‌توان گفت چه بسا دیگر مردمان نیز، به شکلی ساده‌تر و کم‌هزینه‌تر، شادگلی را برگزار می‌کرده‌اند.
- از آنجا که برگزارکنندگان اصلی این جشن، خلیفگان، وزیران، بزرگان و سرمایه‌دارانی بوده‌اند که برای فراهم کردن ابزار این جشن مانند گل، باده، مطرب و... هزینه‌هایی زیاد می‌کرده‌اند، معمولاً شادگلی در کاخها برگزار می‌شده است. در یک

گزارش آمد که حمام‌دارها در حمام‌های خود، این جشن را برپا کرده و هزینه‌اش را عهده‌دار شده‌اند.

- از گزارش‌ها روشن می‌شود که این جشن معمولاً در یک روز برگزار می‌شده است. در یک جا خواندیم که مهلبی سه روز پیاپی سرگرم شادگلی بوده است.

- هنگامه برگزاری شادگلی در روزگار عباسی، موسم رویش گل و شکوفه یعنی فصل بهار بوده است نه روزی معین، برخی این هنگامه را سی یا چهل روز دانسته‌اند.

- شادگلی تا سده چهارم هجری جدا از ایران و شهر شیراز در عراق و بغداد و منطقه شام و شهر حلب نیز برگزار می‌شده است.

- گزارش‌های پسین‌تر، تنها نشان از برگزاری شادگلی در ایران و نه سرزمین‌های اسلامی دارد.

نتیجه‌گیری

واژه شادگلی فارسی، و در عربی به شکل‌های شاذکلی، شاذکلی و شاذکلاه به کار رفته است. این واژه گویا نام جشنی از جشن‌های ایران باستان بوده است و گزارش‌های پسااسلامی نشان می‌دهد که همزمان با فصل رویش گل و شکوفه و همراه با باده‌نوشی و شادخواری و پایکوبی برگزار می‌شده است.

به احتمال زیاد، شادگلی از جشن‌های شاهانه و اشرافی و گسترش یافته میان خلیفگان و وزیران روزگار عباسی بوده است و بهره توده مردم از آن، کمتر.

در متون فارسی به نام شادگلی اشاره‌ای نشده است ولی می‌توان اصطلاح گل‌افشانی و گلستان‌جشن را برابر همان شادگلی به شمار آورد.

با توجه به یکی از نمونه‌های یادشده روشن می‌شود که گویا شادگلی تا سده چهارم هجری جدا از ایران و عراق در منطقه شام نیز برگزار می‌شده است.

گزارش شعری متن‌بی در سده چهارم، نشان از برگزاری جشن شادگلی در شیراز دارد. اشاره حافظ به گل‌افشانی نیز از همین نکته حکایت می‌کند.

یکی از واژه‌های همنام شادگلی در متون عربی، جُلّسان است. اگرچه ابن منظور، جُلّسان را یک گونه گل دانسته، چون آن را به معنی پخش کردن گلها نیز آورده است، گمان می‌شود این واژه و «کُلّشان»، عربی‌شده واژه فارسی گل‌افشان و به جشن گل‌افشانی یا همان شادگلی اشاره داشته باشد.

در متون فارسی از دو ترکیب گل افشانی و گلستان جشن برای اشاره به جشنی یاد شده که گویا همان شادگلی است. آنچه در سفرنامه ویلیام فرانکلین «گلریزی» و نزد هانری ماسه «عید گل سرخ» نامیده می‌شود، احتمالاً ادامه جشن فراموش شده شادگلی باشد.

احتمالاً شادگلی در آغاز در شمار جشن‌های فصلی یا بخشی از جشن اردیبهشتگان (روز سوم اردیبهشت) بوده است. هرچند از گزارشهای موجود نمی‌توان سراغ روز یا روزهای دقیق برگزاری شادگلی را گرفت، آنچه روشن است اینکه این جشن به هنگامه شکوفایی گل و در فصل بهار برگزار می‌شده است.

پی‌نوشتها

۱. مناسبت سرودن این دو بیت در قالب داستانی در کتاب اعلام الناس آمده است (الیتلیدی، بی‌تا: ۲۰۵ و ۲۰۶).
۲. حبه، برابر وزن دو دانه جو یا یک شصتم دینار است (معلوف، ۱۳۸۰خ: زیر ریشه حب). حبه: یک‌ششم یک‌ششم مثقال یا یک‌نهم مثقال است و هر دینار سی و شش حبه باشد (الخوارزمی، بی‌تا، ص ۶۳).
۳. درهمایی پروزن که برای شابهش [در جشن‌ها] ساخته می‌شود تا مایه آزار کسانی نشود که این درهمها روی سرشان ریخته می‌شود (التنوخی، بی‌تا، ۳/ ۲۷۶؛ پی‌نوشت مصحح).
۴. درباره شرح این ابیات ر.ک: البرقوقی، ۱۹۸۶م: ۴/ ۲۹۶ و ۲۹۷؛ العکبری، بی‌تا: ۴/ ۱۶۴.
۵. ایوان و صقه (دهخدا، ۱۳۴۶خ: زیر همین واژه).

6. daghavar

فهرست منابع

- آخته، ابوالقاسم؛ (۱۳۸۵خ) جشنها و آیینهای شادمانی در ایران؛ تهران: انتشارات اطلاعات.
- الأبشهی، شهاب‌الدین محمد أحمد؛ (۱۹۹۵) المستطرف فی کل فن مستطرف؛ بیروت: دارالأضواء.
- ابن‌أبی‌حُصینة؛ *الدیوان*؛ (۱۹۹۹) شرح أبوالعلاء المعری، تحقیق محمدأسعد طلس، ط ۲، بیروت: دار صادر.
- ابن‌الإفلیلی، إبراهیم‌بن‌محمد؛ (۱۹۹۲) شرح معانی شعر المتنبی؛ تحقیق مصطفی علیان، بیروت: مؤسسه‌الرساله.

- ابن حجه الحموی، تقی‌الدین أبو بکر بن علی بن محمد؛ (۲۰۰۵) *ثمرات الأوراق*؛ تحقیق محمد أبو الفضل إبراهيم، بیروت: المكتبة العصرية.
- ابن منظور، محمد بن مکرم؛ (۱۹۹۰) *لسان العرب*؛ بیروت: دار صادر.
- أبونواس، حسن بن هانی؛ (۱۹۸۸) *الديوان*؛ تحقیق ایفالد فاغنز، بیروت: دار صادر.
- الإتلیدی، محمد دیاب؛ (بی تا) *إعلام الناس بما وقع للبرامکه مع بنی العباس*؛ لاط، القاهرة: مطبعة محمد شاهین.
- البرقوقي، عبد الرحمن؛ (۱۹۸۶) *شرح ديوان المتنبي*؛ لاط، بیروت: دارالکتب العربی.
- البغدادی، عبدالقادر بن عمر؛ (۱۹۹۷) *خزانه الأدب و لب لباب لسان العرب*؛ تحقیق عبدالسلام محمد هارون، ط ۴، القاهرة: مكتبة الخانجي.
- بیرونی، ابوریحان؛ (۱۳۳۳) *آثار الباقیه*؛ ترجمه اکبر دانا سرشت، چ سوم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- بیهقی، ابوالفضل محمد حسین؛ (۱۳۹۰) *تاریخ بیهقی*؛ به کوشش خلیل خطیب رهبر، چ ۱۵، تهران: نشر مهتاب.
- تقی زاده، حسن؛ بیست مقاله *تقی زاده*؛ (۱۳۴۶) چ دوم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ؛ (۱۳۱۶) *گاه شماری در ایران قدیم*؛ بی چا، تهران: به اهتمام کتابخانه طهران، چاپخانه مجلس.
- التنوخی، القاضی المحسن بن علی؛ (بی تا) *نشوار المحاضرة و أخبار المذاكرة*؛ تحقیق عبود الشالجي، بی چا، بی جا: بی نا.
- ؛ (۱۹۷۸) *الفرج بعد الشدة*؛ تحقیق عبود الشالجي، لاط، بیروت: دار صادر.
- تیمور، احمد؛ (أیار و حزیران ۱۹۲۳) «تفسیر الألفاظ العباسیه فی نشوارالمحاضره (شاذکلی)»؛ *مجلة المجمع العلمي العربي دمشق*، المجلد الثالث، الجزء الخامس، ص ۱۳۷.
- الجاحظ، عمرو بن بحر؛ (۱۳۰۲ ق) *سلوة الحریف بمناظرة الربیع والخریف*؛ قسطنطنیه: مطبعة-الجوائب.
- حافظ، شمس‌الدین محمد؛ (۱۳۷۹) *دیوان*؛ تصحیح محمد قزوینی وقاسم غنی، چ هفتم، تهران: انتشارات یاسین.
- الحصری القیروانی، ابراهیم بن علی؛ (۱۳۷۹) *جمع الجواهر فی الملاح والنوادر*؛ تحقیق علی محمد البجاوی، ط ۳، بیروت: دار الجیل.
- الخفاجی، شهاب‌الدین أحمد بن محمد بن عمر؛ (۱۹۶۶) *ریحانة الأبناء وزهرة الحياة الدنيا*؛ تحقیق عبدالفتاح محمدحلو، لاط، بی جا: نشر عیسی البابی الحلبي.

بازتاب آیین شادگلی در متون دوره عباسی

الخوارزمی، محمد بن أحمد بن یوسف؛ (بی تا) *مفاتیح العلوم*؛ تحقیق فان فلوتن، بی‌چاپ، بی‌جا: بی‌نا.

دهخدا، علی‌اکبر؛ (۱۳۴۶) *لغت‌نامه*؛ زیر نظر محمد معین، بی‌چاپ، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

الرفاء، السری بن أحمد؛ (۱۹۸۶) *المحب والمحبوب والمشموم والمشروب*؛ تحقیق مصباح غلاونجی، لاط، دمشق: مطبوعات مجمع اللغة العربیه.

الشابشتی، علی بن محمد؛ (۱۹۸۶) *الديارات*؛ تحقیق کوکیس عواد، ط ۳، بیروت: دارالرائد العربی.

شاپور شهبازی، علی‌رضا؛ (۱۳۸۵) «جشن»؛ از کتاب *دانشنامه جهان اسلام*، ج دهم، زیر نظر غلامعلی حداد عادل، تهران، بنیاد دائره المعارف اسلامی.

طباطبایی، سمیه؛ (۱۳۹۸) «گل سرخ و باده گلگون؛ بازخوانی ابیاتی از دیوان ابونواس بر پایه آیین کهن شادگلی»؛ *مجله ادب عربی دانشگاه تهران*، س ۱۱، ش ۲، ص ۲۰۹ تا ۲۲۷.

العکبری، أبوالبقاء؛ (بی‌تا) *دیوان أبي الطيب المتنبي (التبيين في شرح الديوان)*؛ تحقیق مصطفی السقا و ابراهیم الأبیاری و عبدالحفیظ شبلی، لاط، القاهره: مطبعه مصطفی البابی الحلبی و اولاده. فرانکلین، ویلیام؛ (۱۳۸۵) *مشاهدات سفر از بنگال به ایران*؛ ترجمه محسن جاویدان، تهران: مرکز ایرانی تحقیقات تاریخی.

الکوران‌العاملی، الشیخ علی؛ (۲۰۱۳) *الإمام علی الهادی (ع) عمّر حافل بالجهاد والمعجزات*؛ لاط، قم: بی‌نا.

ماسه، هانری؛ (۱۳۹۱) *معتقدات و آداب ایرانی از عصر صفویه تا دوره پهلوی*؛ ترجمه مهدی روشن ضمیر، تهران: انتشارات شفیعی.

مشکور، محمدجواد؛ (۱۳۵۷) *فرهنگ تطبیقی عربی با زبان‌های سامی و ایرانی*؛ چاپ ۱، تهران، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

معلوف، لوئیس؛ (۱۳۸۰) *المنجد عربی به فارسی*؛ ترجمه محمد بندر ریگی، تهران: انتشارات ایران.

